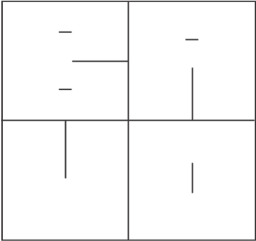

KONTEKSTI KULTURE

STUDIJE IZ HUMANISTIKE I UMJETNOSTI

BROJ II

An abstract graphic in the bottom right corner consisting of numerous horizontal, wavy lines in varying shades of purple, creating a sense of movement and depth.

DRUŠTVO
ZA
KULTURNI
RAZVOJ
BAUO

KONTEKSTI KULTURE | CONTEXTS of CULTURE
Studije iz humanistike i umjetnosti | Studies in Humanities and Arts

ISSN 3027-4222 | Štampano izdanje | *Printed Edition*
ISSN 3027-4818 | Elektronsko izdanje | *Electronic Edition*

Izdavač | *Publisher*

Društvo za kulturni razvoj „Bauo“ | *Association for Cultural Development “Bauo”*

Za izdavača | *For the Publisher*

Dušan Medin

Naučna redakcija | *Scientific Editorial Board*

Edidio Ivetić (Italija), Dragana Radojičić (Srbija), Boris Kavur (Slovenija),
Martina Blečić Kavur (Slovenija), Tanja Petrović (Slovenija), Ljiljana Gavrilović (Srbija),
Koraljka Kuzman Slogar (Hrvatska), Amra Sačić Beća (Bosna i Hercegovina),
Nenad Vujadinović (Crna Gora), Edin Jašarović (Crna Gora),
Zrinka Mileusnić (Slovenija), Branko Banović (Srbija)

Redakcija | *Editorial Board*

Stanka Janković Pivljanin | Dušan Medin | Jasmina Bajo | Milica Stanić Radonjić

Urednici | *Editors*

Dušan Medin | Stanka Janković Pivljanin

Objavljeno uz podršku Opštine Budva
Published with the support of the Municipality of Budva

KONTEKSTI KULTURE
STUDIJE IZ HUMANISTIKE I UMJETNOSTI

CONTEXTS *of* CULTURE
STUDIES IN HUMANITIES AND ARTS

II

PETROVAC NA MORU
MMXXIV

SADRŽAJ | CONTENT

Riječ urednika | 7 | *A Word from the Editors* | 10

TRAGOVIMA OTKRIĆA | TRACES *of* DISCOVERIES

Martina Blečić Kavur i Dušan Medin | *Izgubljene u prijevodima: sjekire albano-crnogorskog tipa s Kufina* | 15

Raško Ramadanski | *Pečat Petra, zaštitnika i arhonta Srbije* | 39

Zrinka Mileusnić | *Materijalna kultura kao zrcalo međukulturnosti XVI vijeka* | 45

U OGLEDALU JEZIKA | IN *the* LINGUISTIC MIRROR

Pavle Pavlović | *Poenkare, Vitgenštajn i Hilbertovo nasleđe: epistemološki konteksti* | 57

Jelena Bašanović Čečović | *Leksika crnogorskih narodnih govora kao značajan izvor građe za lingvokulturološka ispitivanja* | 67

Gordana Ljubanović | *Burna sociolingvistička noć: 23. septembar 1813. u Dnevniku don Antuna Kojovića* | 77

NJEGOŠ: REFLEKSIJE | NJEGOŠ: REFLECTIONS

Dragan Đorđević | *Poetika planine i Njegoševi idiomi* | 97

Milijana Simonović | *Slojevitost Njegoševog lirskog izraza u pesmi „Noć skuplja vijeka“* | 111

Dušan Medin | Stari grad Budva i njegova glavna (Njegoševa) ulica kroz
vjekove | 121

PRIKAZI | REVIEWS

Stanka Janković Pivljanin | *Ex catharensia: kratak jezički vodič kroz istoriju
Kotora* Ljiljane Kaščelan | 147

Uputstvo za autore | 151 | *Guidelines for the Authors* | 153

LEKSIKA CRNOGORSKIH NARODNIH GOVORA KAO ZNAČAJAN IZVOR GRAĐE ZA LINGVOKULTUROLOŠKA ISPITIVANJA

Jelena Bašanović Čečović¹
Crnogorska akademija nauka i umjetnosti
Institut za jezik i književnost „Petar II Petrović Njegoš”
Podgorica, Crna Gora

Sažetak: U radu se analizira sloj ekspresivne leksike različitih semantičkih i tvorbeno-morfoloških mogućnosti na primjerima iz rječnika koji u leksikografskoj tipologiji pripada tipu dijalekatskog rječnika – značajnog izvora građe za analize iz domena lingvokulturologije. Lingvokulturni potencijal analiziranog rječnika posvjedočen je analizom leksičkih jedinica koje pripadaju semantičkom modelu *osoba + karakterna, moralna, fizička osobina* i koje funkcionišu kao leksičke jedinice za izražavanje negativne ili pozitivne ekspresije. Budući da nosi dodatni semantički sadržaj u konotativnoj komponenti leksičkog značenja, ova leksika značajno bogati leksičku strukturu crnogorskih narodnih govora i postaje nosilac ne samo uskolokalne nego i nacionalnokulturne specifičnosti, na čemu bi trebalo zasnivati buduća uzajamna istraživanja jezika i kulture.

Ključne riječi: ekspresivna leksika, (crnogorski) narodni govori, rječnik, leksikografija, dijalektologija, lingvokulturologija

¹ jelenab@canu.ac.me.

Oblička i značenjska slojevitost leksi-ke crnogorskih narodnih govora naj-potpunije je predstavljena u rječnici-ma koji pripadaju vrsti dijalekatskih rječnika. U njima se sakupljena leksika leksikografski obrađuje u cilju leksič-kog opisa govora određene oblasti, a ukupnost popisanog leksičkog inven-tara obično doprinosi zaključku da su rječnici tog tipa ne samo pouzdani ču-vari narodnih govora i njihovog lek-sičkog blaga nego i izvori dragocje-nih podataka o prošlosti i sadašnjosti ispitivanih područja, načinu života, navikama, kulturi i tradiciji izvornih govornika, njihovim djelatnostima i kontaktima kroz istoriju, te da su i te kako korisna građa za lingvistička, ali i izvanlingvistička ispitivanja. Tačni-je, dijalekatski rječnici prave su rizni-ce za proučavanje leksičke slojevito-sti određenog narodnog govora, ali i povod za sagledavanje etnoloških, an-tropoloških, pa i kulturoloških speci-fičnosti određene govorne zajednice. Oni su najsigurnija staništa i utoči-šta za riječi koje izvjesno iščezavaju i povlače se iz aktivne upotrebe, a za vje-štog čitaoca i pouzdani reprezenti tra-dicionalne materijalne, duhovne i so-cijalne kulture ispitivane govorne za-jednice.

S tim u vezi, upućuje se na značaj na-rodnih govora „kao svojevrsnih do-kumenata o tradiciji našeg narodnog života“ (Милорадовић 2023: 163), ko-ji predstavljaju i dragocjenu osnovu za sagledavanje ne samo jezičkih oso-benosti određenog područja, primar-no leksičkih, nego i potencijalnih mi-jena u njegovom duhu, kulturi, menta-litetu, načinu života uopšte... Kao se-gment nematerijalnog kulturnog do-bra i neizostavni dio kulturnog naslje-đa, narodni govori baštine obilje in-formacija koje su „pouzdati, nepo-tkupljivi svedok prošlosti“ (Милора-довић 2023: 174), a što im, kada su te-meljno i stručno leksikografski opisa-ne, daje moć da postanu i nešto više – kodovi kulturne tradicije konkretne govorne zajednice.

Uvid u do sada urađene dijalekatske rječnike crnogorskih narodnih govo-

ra,² njihovu strukturu i metodološke pristupe u obradi leksičke građe, uka-zuje na zaključak da je leksički fond crnogorskih narodnih govora slojevit i raznovrstan, te da se u leksičkim zalihama tih govora obličkom i zna-čenjskom raznovrsnošću izdvaja više tvorbeno-semantičkih slojeva. Tačni-je, leksika crnogorskih narodnih go-vora markirana je ne samo formalnim obilježjima nego i semantičkim po-tencijalom koji sobom nosi. Takođe, brojne od tih leksema nemaju leksič-ki ekvivalent u standardnom jeziku – obično su to one kojima se imenuju predmeti i pojave vezani za život, na-vike i kulturu ljudi sa određenog po-dručja, a priličan dio tog fonda čine kontaktne ili „kulturne“ pozajmljeni-ce, koje su istovremeno i indikatori potencijalnih uticaja, doticaja i proži-manja na kulturnom planu.

Bez obzira na posvjedočenu raznovr-snost metodologijâ u leksikografskoj obradi leksike, potpunije ili oskud-nije zabilježen leksički fond, različi-tost koncepcije i namjene, svi do sada objavljeni rječnici crnogorskih narod-nih govora korisni su izvori građe za proučavanje leksičke slojevitosti područjâ koja su leksikografski opi-sana. Utemeljeni na jezičkim realno-stima određenih narodnih govora, sa težnjom da predstave i leksikografski opišu leksički potencijal konkretnog govornog područja, ti su rječnici isto-

² U dijelu leksikoloških i leksikografskih istraživanja crnogorskih narodnih go-vora pokazano je veliko interesovanje za sakupljanje i tumačenje leksike, što rezultira izradom dijalekatskih rječnika i dijalekatskih zbirki riječi. Budući da su crnogorski narodni govori kao cjelina „veoma tipični dio štokavskog narječja ili dijalekta“ (Pešikan 1979: 149), te da su njihovom intenzivnom ispitivanju po-godovali raznovrsnost i bogatstvo jezi-čkih pojava, leksički fond većine njih je leksikografski opisan i trajno otrgnut od zaborava. Tačnije, u posljednje četiri decenije različiti domaći i regionalni iz-davači objavili su tridesetak rječnika cr-nogorskih narodnih govora. V. o tome: Башановић Чечовић 2021: 79–104.

vremeno i sigurna luka od zaborava – istina, neki više i uspjelije – narodnog leksičkog blaga i leksički uobličene narodne kulture.

Leksički inventar svakog od tih rječnika može se predstaviti po slojevima, u rezultatu čega bi se leksika klasifikovala po vremenskom kriterijumu, teritorijalnoj pripadnosti, kriterijumu porijekla i ekspresivnosti. Međutim, u jednom obimom ograničenom radu iscrpnost analize svih leksičkih slojeva mora se isključiti, budući da bi se takvoj analizi mogla i morala posvetiti čitava monografija. Stoga smo se u istraživanju „ograničili“ na leksiku koja se u teorijskim pristupima obuhvata terminom ekspresivna leksika, a koja se prilikom leksikografske obrade markira naročitim funkcionalno-stilskim kvalifikatorima tipa peyor. (peyorativno), pogrd. (pogrdno), hip. (hipokoristično), ekspr. (ekspresivno), fam. (familijarno), šalj. (šaljivo). Iako su svi crnogorski narodni govori prilično snabdjeveni leksikom koja je indikator socijalnih i psiholoških procesa i mijena u jeziku, semantički sadržaji, pragmatička funkcija i, u vezi sa tim, određena etnološka, antropološka i lingvokulturološka obilježja ekspresivne leksike analizirale se na građi iz *Rječnika govora okoline Bijelog Polja (Vraneška dolina)* (Башановић Чечовић 2020: 1–291). Razloga je više, a oni koji su relevantni za naše istraživanje svode se na činjenicu da o govoru Bijelog Polja i naročito Vraneške doline ima izuzetno malo literature, da se izrada rječnika govora ovog područja, uz temeljan opis osobina govora na svim nivoima jezičke strukture u uvodnom dijelu rječničkog opisa, smatrala prijemkom potrebom u leksikografiji i dijalektologiji, te da su se lekseme kojima se doprinosi emotivno-ekspresivnoj markiranosti govora izdvojile kao izuzetno produktivne. Mnoge od njih zastupljene su u leksičkom fondu i drugih crnogorskih narodnih govora, tj. nijesu uskolokalnog karaktera, ali nijesu rijetke ni one koje su prepoznatljivost područja. Važno je napomenuti da bez obzira na to što su ekspresivi prilično produk-

tivni u crnogorskim narodnim govorima, pitanje ekspresivnosti, a u vezi sa tim i afektivnosti i emocionalnosti, nije bilo predmet dosadašnjih istraživanja, iako se leksičkoj ekspresivnosti³, zahvaljujući konotativnoj semantičkoj strukturi, pripisuje najizrazitija izražajnost. U konotativnom dijelu značenja ekspresiva sadržana je kompleksnija informacija – reprezentativna, vrijednosna, emotivna i stilsko, ali i informacija o subjektu i objektu ocjene (v. o tome Ристић 2004). Stoga se konotacija, kao komponenta leksičkog značenja, sastoji od segmenata koji „pridodaju“ neku kontrastivnu vrijednost bazičnoj, designativnoj funkciji (Zgusta 1991: 43), što svaku leksemu koja ima konotativni aspekt značenja čini i izazovnom i prilično zahvatnom za leksikografsku obradu.⁴

U dijalekatskim rječnicima semantički sadržaj imeničkih ekspresiva po potrebi se markira određenim kvalifikatorom „ekspresivne tonalnosti“ (Ристић 2002: 99), kojim se ispoljava reakcija govorne zajednice, stav – pozitivan ili negativan – na sadržaj riječi, koji u definiciji biva potkrijepljen „odgovarajućim kvantitativnim, načinskim ili bilo kojim drugim (ocenjivačkim) determinatorom“ (Ристић 2002: 120) tipa *brzo, mnogo, jako, pretjerano, veoma* i sl., kao i ilustrativnim primjerima kontekstualne upotrebe. I sekundarne semantičke realizacije nastale u rezultatu metaforičke transformacije markirane su ekspresivno, zavisno od reakcije govorne zajednice na značenje dobijeno metaforičkim pre-

³ Ekspresivnost u jeziku može da se izučava na gotovo svim jezičkim nivoima, a leksička ekspresivnost samo je jedan njen segment.

⁴ Tačnije, kod tih leksema potrebno je valjano predstaviti sva značenjska nijansiranja, pravilno uspostaviti hijerarhiju mogućih sekundarnih značenja, ali i vješto razgraničiti sekundarne semantičke realizacije od ekspresije, posebno od one ekspresije koja nije dodatno obilježena pejorativnošću, hipokorističnošću, šaljivošću, notom familijarnosti i sl.

nosom. Tačnije, iako metaforički prenos obično rezultiraju ekspresivnošću semantičkog sadržaja, nije svaki prenos s jednog pojma na drugi (po principu sličnosti) podjednako ekspresivan u različitim govornim zajednicama. U vezi sa tim, u analiziranom rječniku neki imenički ekspresivi (kao primarni tako i sekundarni) definirani su i markirani tako da odražavaju poimanje stvarnosti i sistem vrijednosti ispitivane govorne zajednice, a što se ne mora podudarati sa njihovom interpretacijom u drugim dijalekatskim rječnicima. Stoga, u leksičko-semantičkim analizama ekspresivne leksike narodnih govora, ali i dijalekatske leksike uopšte, uvijek treba imati na umu njen kulturni potencijal, koji je čini nepresušnim izvorom informacija za lingvokulturološka istraživanja. Ne treba zanemariti ni izvjene razlike u ekspresivnom leksičkom fondu kojim se aktivno služe predstavnici starijih i mlađih generacija, što ekspresive čini materijalom podesnim i za istraživanja na psiholingvističkom, kao i na sociolingvističkom planu.

Kako su semantičke, tvorbeno-morfološke i kulturološke osobenosti prepoznate u ekspresivima kojima se denotiraju osobe po fizičkim, karakternim ili moralnim osobinama, naše istraživanje ograničeno je na imenice kao najproduktivniju morfološku kategoriju, kojom se, pored glagola, najčešće i iskazuju ocjene u sferi ekspresije. Stoga ćemo se u leksičko-semantičkoj i, po potrebi, tvorbeno-morfološkoj analizi imeničkih ekspresiva, koja će biti povod i za analizu osobenosti pogleda na svijet rječnički opisane dijalekatske zajednice, ograničiti na leksički fond koji tematski pripada modelu *osoba + fizička, karakterna ili moralna osobina*. Kako je analiza uputila na pretežniju upotrebu negativnih nego pozitivnih ekspresiva, kao i priličnu umjerenost u iskazivanju pozitivne ocjene, mogućnosti izražavanja subjektivne ocjene i emotivnog stava prema određenim ljudskim osobinama češće će biti sagledavane na primjerima ekspresiva sa negativnom konotacijom.

Sudeći po građi zabilježenoj u analiziranom rječniku, u govoru Vraneške doline najmanje su produktivne ekspresivne imenice koje su „nominaciono neodređene“ (Ristić 2004: 70). Tačnije, uvidom u leksikografsku definiciju njima se ne upućuje na određenu fizičku, karakternu ili moralnu osobinu, već se ekspresivna funkcija realizuje iskazivanjem opštih ocjena tipa „dobar“ ili „loš, zao“. U okviru ovog tipa ekspresiva dominiraju negativno intonirane leksičke potvrde, koje su nerijetko obilježene i stranim jezičkim uticajem. Leksemama *bestija, gadura, kokurača, pakosnica, rospija* imenuje se „zla, opaka ženska osoba“, imenovanjima tipa *galijot, peksijan, uštva, funjara, fukara* nominuje se „loša muška osoba“, a semantička realizacija leksema *zlica* i *rđa* odnosi se na „zlu osobu, ništariju“. Intenzivniju ekspresivnu funkciju imaju ekspresivi u kojima je značenje osobe ostvareno metaforičkim prenosom sa primarnog značenja životinje ili nekog drugog pojma. Tako leksema *gужа, gnjida, pašče, splaćina* pored objedinjavajućeg negativnog značenja – „loša muška/ženska osoba“, iniciraju i mogućnosti „za praćenje kognitivnih veza između sveta i čoveka i njihove verbalne interpretacije“ (Милосављевић 2021: 587). Modeli konceptualizacije živog svijeta i uzajamnog odnosa čovjeka i prirode biće prepoznati i u imeničkim ekspresivima ostalih semantičkih grupa – u njima se evidentiraju i neka dublja značenja u vezi sa narodnom kulturnom tradicijom, ali i tvoračke jezičke sposobnosti, umijeće i dovrtljivost izvornih govornika.

Za ekspresive koji su „nominaciono određeni“ (Ристић 2004: 70) – tj. pored ekspresivne, ostvaruju i informativnu funkciju, ima mnogo više leksičkih potvrda u analiziranoj građi. Kako se pored ocjene o svojstvu u njihovoj leksikografskoj definiciji upućuje i na određeno svojstvo, posvjedočena značenjska raznovrsnost inicirala je, radi preglednosti i sistematičnosti u analizi, izdvajanje nekoliko semantičkih grupa.

Prvu semantičku grupu ekspresiva čine lekseme kojima se imenuju nosioci negativnih osobina, kao što su sklonost ka spletkama i prevarama, dvoличnost, naročito lukavstvo, prepredenost, proračunatost: *abronoša* („spletkaroš“); *gulanfer* („prepreden čovjek“); *dvonožac* („lukav, prepreden čovjek“); *kaum* („lukav, prepreden čovjek“); *lija* („lukava, prepredena osoba“); *maragun* („lukav, prepreden čovjek“); *muštra* („lukava, prepredena osoba, obično ženska“); *mutikaša* („spletkaroš, smutljivac“); *pismilet* („prepredena, proračunta osoba“); *požmirep* („lukav čovjek“); *filja* („lukava, prepredena žena“); *firaun* („lukav, prepreden čovjek“).

Da imenice ove semantike odlikuje prilična negativna ekspresivnost, potvrđuje i netrpeljivost jezičke zajednice prema naznačenim osobinama, koja je evidentna iz kontekstualne upotrebe ovih stilski markiranih imenovanja. Imenovanja koja su nerijetko pogrдно obilježena u jezičkoj kompetenciji izvornih govornika obično su uslovljena i ocjenjivačkom normom karakterističnom za širi kolektiv.

Metaforičkim asocijacijama po principu sličnosti, zasnovanim na semama kolektivne ekspresije, dobijena su značenja stilski relevantna u sinhronom presjeku. Tačnije, semantičkom derivacijom, koja je „regularan tip tvorbe ekspresiva“ (Ристић 2002: 94), a koja je dosljedno praćena upotrebom kvalifikatora fig., nastaju imenički ekspresivi prethodno pomenutog semantičkog sadržaja. Tako se kolektivno prihvaćeni stereotipi o osobinama nekih životinja očitavaju u prilično produktivnim metaforičkim nazivima za lukavu osobu: *biza*, *lisac*, *mačak*.

Ovoj semantičkoj grupi ekspresiva pripadaju i tvorbeno različite, a značenjski srodne lekseme *milet*, *miletka*, *miletnica*, dok prostor i mentalitet govorne zajednice, uz prethodno navedene, profilisu i ekspresivi *peksin* i *peksinulja*.

Lekseme kojima se imenuju nosioci negativnih osobina poput svadljivo-

sti, nasrtljivosti, bezobzirnosti, razdražljivosti solidno su posvjedočene u analiziranoj građi: *binjadžija*, *živac*, *opajdara*, *peća*, *priš*, *prč*, *silodrtinik*. Sudeći po primjerima kontekstualne upotrebe, navedene lekseme su pogodna stilska sredstva za iskazivanje netrpeljivosti, sporadično i prezira prema nosiocima navedenih osobina.

Halapljivost, proždrljivost, koristoljubivost sadržani su semantički u ekspresivima: *gladnica*, *derikoža*, *žderonja*, *izelica*, *lapimua*, *šičardžija*, a metaforički prenos značenja registruje se u leksemi *ala*, čija se sekundarna semantička realizacija „halapljiva, proždrljiva osoba“ objašnjava relacijom u tzv. zonomskim metaforama (*životinja i osoba*), koja je u crnogorskim narodnim govorima prilično čest obrazac za semantičku tvorbu ekspresiva i koja gotovo uvijek u rezultatu prenosa daje ekspresivno markiranu leksičku jedinicu.

Visok stepen negativne ekspresivnosti u prvoj semantičkoj grupi ekspresiva odlikuje lekseme koje se značenjski vezuju za škrtu osobu, ciciju: *grinja*, *gulja*, *džimrija*, *stipsa*, *stokamenik*. Pored tvorbeno markiranosti lekseme *stokamenik*, koja istovremeno svjedoči i o dovitljivosti izvornih govornika, osobenošću na tvorbenom planu odlikuje se i leksema *razurkuća*, kojom se apostrofira rasipništvo kao negativna semantička kategorija.

Prilično visokim tonalitetom negativne ekspresije, sudeći po primjerima kontekstualne upotrebe, odlikuju se ekspresivi koji se značenjski odnose na lijenost, nerad, dokonost, ali i neurednost: *gotovan*, *dokonica*, *kelep*, *leziljeb*, *leziljebović*. U prilično produktivnom ekspresivu *udrenica* („nesposobna žena, neradnica“) ekspresivnost je pojačana pejorativnošću, koja je potvrđena navođenjem kvalifikatora pejor., a koji je u ovom slučaju i intenzifikator ekspresivnog sadržaja. Kvalifikator pejor. dosljedno se navodi u leksikografskoj obradi negativnih ekspresiva *bazdulja*, *glibna*, *glibulja*, čiji se semantički sadržaj vezuje za neured-

nu ženu. Ovom semantičkom tipu pripada i leksema *trut*, čijim se drugim po redu značenjem („neradnik“), dobijeni u rezultatu metaforičkog prenosa *životinja* i *osoba*, povećava spektar ekspresivnih semantičkih specifičnosti ispitivanog govora.

Lekseme koje ostvaruju možda i najviši stepen negativne ekspresivnosti pripadaju semantičkom tipu ekspresiva u čijem se semantičkom sadržaju apostrofira nemoral, sklonost ka neprimjerenom ponašanju i, po ocjeni kolektiva, nedozvoljenim seksualnim radnjama i odnosima. Ova semantička grupa odlikuje se naglašenom produktivnošću imeničkih pejorativa sa značenjem ženske osobe, što implicitno upućuje i na kulturni okvir u kojem se razvijala i u kojem obitava ispitivana dijalekatska zajednica. Među registrovanim pejorativima, koji inače pripadaju ekspresivnoj leksici „sa negativnim emotivnim nabojem prema referentu“ (Ненезић 2008: 379), uočava se nekoliko tvorbenih tipova sufiksalne derivacije: -ica (*i(n)bretnica*, *kaštiganica*, *kubetnica*, *upaljenica*), -ača (*jarakača*, *jurupača*, *proćepača*), -ura (*kalastura*), -uša (*namiguša*). Ovom semantičkom tipu pripada i leksema *kučka* u sekundarnoj semantičkoj realizaciji – „nemoralna žena“, koja je dobijena u rezultatu metaforičkog prenosa *životinja* – *osoba*.

Priličnom produktivnošću u analiziranoj građi odlikuju se ekspresivi kojima se imenuju osobe koje ispoljavaju osobine poput gluposti, umne zaostalosti, odsustva oštroumnosti. Oni se odlikuju nižim tonalitetom negativne ekspresije od prethodnih, dijelom i zbog toga što se navedene negativne osobine ne ispoljavaju prema drugom, već se isključivo tiču osobe koja je nosilac tih osobina (v. o tome Ристић 2004: 71). Stoga se, za razliku od prethodno navedenih ekspresiva, prema nosiocima pomenutih osobina prije ispoljavaju emocije sažaljenja, saosjećanja, istina nekad i omalovažanja uz ruganje i podsmijeh, na šta ilustrativno upućuju primjeri kontekstualne upotrebe.

Leksičkom inventaru ovog tipa ekspresiva pripada čitav niz leksema, u kojem *jedne* imaju karakter osnovinske riječi u tvorbi značenjski srodnih a tvorbeno različitih leksičkih jedinica, *druge* su hipokoristički obojene, dok se u etimologiji *trećih* izdvaja prisustvo stranog jezičkog nanosa: *avetinja*, *avetnica*, *aćula*, *bena*, *bentać*, *bilmez*, *blento*, *blentać*, *blećina*, *bleso*, *bulumać*, *divanija*, *duduk*, *ćutuk*, *ćunćutuk*.

Ekspresive ove značenjske kategorije bilježimo i u imenicama u kojima je značenje osobe koja je nosilac prethodno navedenih osobina ostvareno metaforičkim prenosom sa naziva za životinju (*ačvan*, *brav*, *june*, *kljuse*), odnosno predmet (*trupina*). I ove sekundarne semantičke realizacije omogućavaju antropocentrički pristup leksičkom sistemu ispitivanog govora, i leksici uopšte, odnosno praćenje kognitivnih veza između svijeta i čovjeka, te njihove verbalne interpretacije.

Širokim spektrom upotrebe u analiziranoj rječničkoj građi odlikuju se ekspresivi kojima se imenuje nemirno, nestašno, neposlušno dijete. Iz primjera kontekstualne upotrebe uočava se da se ovi ekspresivi odlikuju prilično sniženim stepenom negativne ekspresivnosti. Njihova upotreba rezultira čak neposrednošću u komunikaciji i familijarizacijom odnosa, te bi se mogli uvrstiti u jedinice pozitivne ekspresije, istina nešto nižeg tonaliteta: *apaš*, *adžaip*, *vrag*, *gurbеče*, *derište*, *žegrebica*, *sagrailo*, *dženabet*. Ekspresivnim imenicama ove semantike, koje odlikuje i tvorbeno osobenost, pripada leksema *đeturče*, te imenice zbirnog značenja „nemirna djeca“, koje su sporadično potvrđene i sa pejorativnom nijansom: *đečurlija* i *đečina*. Značenjem „nemirna, nestašna djeca“ objedinjene su ekspresivno i tvorbeno markirane zbirne imenice: *alaščad*, *balavurdija*, *žgadija*, *žgepčad*, *paščadija*, *džončad*. Dijalekatska specifičnost pripisuje se i leksemama kojima se imenuje „nejako, malo dijete“ (*makanja*, *makanjica*, *fošnja*), odnosno leksemama koje figurativno upotrijebljene realizuju zbirno značenje „sitna, nejaka djeca“

(*sitnež, pilež*). Budući da su emocionalne komponente ekspresiva situaciono uslovljene, kontekst u kojem se javljaju imenice sljedećeg semantičkog tipa ukazuje na to da su izvorni govornici i ispitivana dijalekatska zajednica uopšte tolerantniji prema negativnim osobinama kao što su pretjerana pričljivost, radoznalost, tvrdoglavost, ali i svaka neodmjerena i pretjerivanje u vršenju neke radnje. Kao najbrojniji u okviru ove semantičke grupe izdvajaju se ekspresivi kojima se imenuju žene koje mnogo i neodmjereno pričaju, a koji su i kulturno determinisani – pripisivanjem pretjerane pričljivosti isključivo ženi, informativni i ekspresivni sloj leksema ove grupe mogu biti povod za sagledavanje tradicionalnog kulturnog obrasca mišljenja, po kojem se pričljivost kod žene kao nepoželjna osobina zapravo tretira kao izraz kolektivnog stava. Stoga se imenice ovog tipa smatraju ne samo leksičkim nego i lingvokulturnim specifičnostima ispitivanog područja. S aspekta tvorbe, u ekspresivima ovog tipa izdvaja se tvorbeni tip sa sufiksom *-ača*: *alakača, alapača, lapandača, laprdača*, čija je ekspresivnost intenzivirana posvjedočenom pejorativnom nijansom. Navedeno značenje registrovano je u još nekoliko ilustrativnih leksičkih potvrda: *jezička, lajavica, šerepica, torokuša, totrk, čaktaralo*.

U analiziranoj građi brojni su i imenički ekspresivi čije se značenje može predstaviti komponentama *osoba + spoljašnja osobina* ili *osobina nekog dijela tijela*. Raznovrsna imenovanja i njihova tvorbenost raznolikost omogućili su izdvajanje više tipova imeničkih ekspresiva naznačene semantike.

U leksičkom značenju ekspresiva: *bandoglavile* („onaj koji ima veliku glavu“), *krezubile* („onaj koji je škrbav“), *zeljoka* („žena zelenih očiju“), *okača* („žena krupnih očiju“), *šajoka* („žena bistrih, sjajnih očiju“) primarno se realizuje denotativna komponenta, dok su komponente konotativne semantike, „koje se zasnivaju na oceni, stavu, sudu subjekta imenovanja“ (Ристић

2004: 88), kontekstualno određene. U vezi sa tim, njihova kontekstualna upotreba upućuje na šaljiv, sporađično i podsmješljiv ton, što rezultira familijarizacijom odnosa između subjekta i objekta imenovanja.

Međutim, struktura leksičkog značenja koja proističe iz kontekstualne upotrebe leksičkih jedinica sa identifikacionom semom „žensko“ (koje se odlikuje većom ili manjom visinom, težinom, tjelesnom razvijenosti od uobičajene) negativne je ekspresivnosti – subjekti imenovanja izražavaju svoje nedopadanje prije na podrugljiv, a rijetko na podsmješljiv način. Obično u ekspresivima ovog tipa ima i pejorativne nijanse, koja je, uz negativnu ekspresiju, zapravo rezultat kolektivnog poimanja, pa je u njima sadržana i lingvokulturna specifika. U analiziranoj građi više je leksičkih potvrda za krupnu, snažnu, tjelesno razvijenu ženu (*bikna, bikulja, bikuša, vukulja, dunda, dučka, krkna, skorupača, štrglja*) nego za ženu koja je mršava i tjelesno nerazvijena (*žgepče, skroba, slot, tušica, fištoljak*).

Ako se neuobičajena težina, visina ili tjelesna razvijenost doživljavaju kao „estetski nepovoljan utisak o izgledu“ (Ристић 2004: 90) žene kao objekta imenovanja, te neuobičajenosti u imenovanju muških osoba ostavljaju čak upečatljiv utisak, koji je ipak, sudeći po zabilježenoj građi, često pejorativno obojen, kako u leksemama kojima se imenuje krupna, snažna, visoka muška osoba (*grmalj, dugonja, rmpalija, grdosija*) tako i u onima sa suprotnim značenjem (*bambrek, žgoljavko, žgoljo, zbojak*).

U ekspresivima ovog tipa najčešće su posvjedočene sekundarne semantičke realizacije dobijene u rezultatu metaforičkog prenosa. Bez obzira na to da li je prenos ostvaren sa naziva za životinju, predmet ili apstraktnu pojavu na osobu, pomjerenost značenja najčešće ide u pejorativnom (negativnom) smjeru, što je praćeno i navođenjem kvalifikatora funkcionalno-stilske vrijednosti. Nacionalno pri-

hvaćeni stereotipi o osobinama životinja, koji su zasnovani na kolektivnoj ekspresiji, očitavaju se u brojnim metaforičkim nazivima za osobu u okviru ovog semantičkog tipa ekspresiva: *bedevija, bikota, divina, kljusina, kobila, kobilčina, konjina, krepać, kukvega, mrcina, palina, raga, švraka*. U ilustrativnim primjerima sekundarno realizovanih i stilski obojenih ekspresivnih značenja, nastalih metaforičkim prenosom sa predmeta ili apstraktnih pojava na osobu koja se kvalifikuje po nekom fizičkom svojstvu, uočava se „razvojna bliskost i povezanost“ (Радовић-Тешкић 2014: 145) između primarnog – stilski neutralnog i sekundarnog – stilski markiranog značenja: *deretina, dozemak, mraka, mrva, čeperak*.

Lingvokulturna vrijednost leksike pohranjene u analiziranom rječniku može se potvrditi i na primjerima imeničkih ekspresiva kojima se imenuju osobe koje je zadesila neka nevolja, a koje su ožalošćene, jadne, nesrećne. Da se ovaj tip ekspresiva odlikuje ne samo semantičkim potencijalom nego i formalnim obilježjima, potvrđuju lekseme čije se značenje prije vezuje za nesrećnu, ožalošćenu ženu ili djevojku: *jadojka, jatka, crnjojka, mrča, mrčojka, ojađenica* negoli za nesrećnog muškarca, koji izaziva sažaljenje: *kukavac, mrčo, siroma', ugursuz*. Status lingvokultureme nesumnjivo imaju sekundarne semantičke realizacije lekseme *kukavica*, dobijene u rezultatu zoosemske metaforizacije. Transfer značenja sa ptice čije se oglašavanje slično kukanju povezuje sa nesrećom i ptice koja polaže jaja u tuđa gnijezda da se tamo izlegu – na značenje koje se odnosi na nesrećnu ženu, odnosno prevrtljivog muškarca, pa i tvrdicu, ciciju, uslovljen je i regulisan narodnim vjerovanjima, stereotipima i kulturno-nacionalnim obrascima karakterističnim za jednu zajednicu. Upravo se ekspresivu *kukavica* pripisuje uloga imenâ koja „čuvaju informacije o situaciono-životnim stereotipima jedne jezičke zajednice“ (Ристић 2004: 82). U analiziranoj rječničkoj građi metaforom *kukavica* imenuju se i žena i muškarac, ali se emocije sažaljenja, sa-

osjećanja, samilosti iskazuju samo prema ženi koju je snašla nesreća.

Kodovi tradicionalne kulture sadržani su i u ekspresivima kojima se imenuje žena koja je ostala neudata (*posidelica, usidelica, curbaba*), koja se razvela (*pušćenica*), koja ne može da rodi ili je bez poroda (*jalovica, jalovuša*), a kulturno su determinisana i imenovanja vanbračno rođenog djeteta (*kopile, kopiljan, kopiljak*). Da ih odlikuje prilično afektivan tonalitet, potvrđuju primjeri njihove kontekstualne upotrebe, kojima je u većini navedenih imeničkih ekspresiva diktiran i kvalitet ekspresije.

Tradicionalni kulturni obrazac mišljenja i njime oblikovan mentalitet dija-lekatske zajednice prepoznaju se kako u informativnom tako i u ekspresivnom sloju leksema kojima se nominuje muško dijete koje se dugo i željno iščekivalo, te muško dijete koje se najviše voli u porodici: *dožudnik, jedvaček, osobac, osobnik*.

Iako su među ekspresivima sa značenjem moralnih, psihičkih i fizičkih osobina znatno brojnije leksičke jedinice sa negativnom konotacijom, što je i „opšta karakteristika ekspresivne leksike“ (Ристић 2004: 72), dragocjen izvor za proučavanje lingvističkih, ali i lingvokulturoloških specifičnosti ispitivane govorne zajednice jesu i imenice pozitivne ekspresije.

Kako je emotivni segment leksičkog značenja ovog tipa leksike kontekstualno određen, analiza primjera uputila je na zaključak da su simpatija, blagonaklonost, divljenje, poštovanje, oduševljenje najčešće emocije iskazane prema osobama koje su nosioci izvjesnih pozitivnih osobina. U vezi sa tim, u semantičkom sadržaju tih imenica akumulirane su informacije o nečijoj fizičkoj ljepoti, veseloj naravi, smislu za humor, urednosti, vrednoći, dobronamjernosti, požrtvovanosti, hrabrosti, okretnosti, odlučnosti, ali posredno i sistem vrijednosti, način mišljenja i života, tradicionalna kultura kolektiva i njegovo kulturno nasljeđe.

U inventaru leksema za izražavanje pozitivne ekspresije brojnošću primjera izdvojile su se imenice kojima se imenuju uredne, vrijedne žene i uzorne domaćice, a koje se odlikuju ujednačenošću tvorbenog modela. Tačnije, sufiksom *-ica*, koji je, kao najproduktivniji imenički sufiks, najčešći sufiks „u funkciji mocionog znaka“ (Клајн 2003: 116), izvedeni su imenički ekspresivi čija je upotreba pretežnija u prijateljskoj komunikaciji koju odlikuju dobre namjere: *vrednica*, *domodržnica*, *kutnjica*, *pačnica*, *čisnica*, *čistunica*. Vrijedna, spretna i sposobna osoba nominuje se ekspresivom *radiš*, koji se odlikuje markiranošću i na tvorbenom planu, budući da se dobija srastanjem prilično neproduktivnog sufiksa *-iš* i imeničke osnove.

Odvažnost, sposobnost, okretnost, hitrost, hrabrost sadržani su u semantičkom sadržaju imeničkih ekspresiva *bastadur*, *lakac*, *lafčina*, *špiclov*.

Leksičkim jedinicama pozitivne ekspresije, čiju upotrebu prate emocije oduševljenja, divljenja, ushićenja, pripadaju i lekseme kojima se imenuju žene koje se prepoznaju po držanju i ugledu (*banica*), odnosno ljepoti (*ljepojka*). Značenje muške osobe koja se izdvaja nečim pozitivnim – ljepotom, hrabrošću, poštenjem, čestitošću – sadržano je u leksemama *delija*, *dilber*, *dobričina*, *ljuckovina*, *odžaković*.

Pozitivnim imeničkim ekspresivima pripadaju i leksičke jedinice koje označavaju muške osobe kao imaoce pozitivnih osobina poput sklonosti šali, veselju, lijepom razgovoru: *komendijaš*, *šaldžija*, *šeret*, *razgovordžija*.

Relacija *životinja* – *osoba* nije produktivan obrazac za semantičku tvorbu leksičkih jedinica pozitivne ekspresije. Tako primjere „zoomorfnog modela semantičke derivacije“ (Ристић 2002: 95) bilježimo u usamljenim primjerima leksema *bedevija* i *bikota*. Razvijanje pozitivnog značenja putem metaforičkog prenosa registrujemo i u leksičkoj jedinici *čunak*, u kojoj je sekundarna semantička realizacija „on-

aj koji je okretan, sposoban, vješt“ ostvarena prenosom sa značenja „pribor na spravi za tkanje“. I u ovom prenosu prepoznaje se asocijativno povezivanje po principu sličnosti.

Analiza ekspresivne leksike uputila je na zaključak da su ekspresivi leksički sloj u koji se ulio veliki dio kulturne baštine, te da su zbog konotativne komponente značenja posebno inspirativni, pa i zahtjevni, ne samo za leksikografsku obradu nego i za lingvokulturološka proučavanja. Kako sagledavanje leksičko-semantičkog aspekta u slučaju ove leksike nije moguće bez uvida u širu konotativnu informaciju, pri analizi svakog semantičkog tipa uputili smo na mogući konotativno-asocijativni i kulturni semantički sloj. Takvim sagledavanjem leksičkih jedinica koje nose dodatni semantički sadržaj izdvojile su se regionalne, nerijetko i nacionalne osobenosti u poimanju svijeta i života govornika, što im – kao reprezentu sprege jezika i tradicionalne kulture – daje status lingvokulturema, koje „fiksiraju, čuvaju i prenose neku dopunsku informaciju koja se na lingvističkom planu manifestuje kao kulturna semantička komponenta“ (Милосављевић 2021: 577). Ova analiza uputila je i na zaključak da rječnički opis govora Vraneške doline omogućava cjelovit uvid u leksičke zalihe područja, čiji semantički i tvorbeno-morfološki potencijal izvjesno može biti povod za dalja i raznovrsna tumačenja.

BIBLIOGRAFIJA

Башановић Чечовић, Јелена. 2020. Рјечник говора околине Бијелог Поља (Вранешка долина). Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.

Башановић Чечовић, Јелена. 2021. „Рјечници црногорских народних говора (досадашњи резултати и могућности даље израде)“. Гласник Одјелјења хуманистичких наука ЦАНУ 7: 79–105.

Клајн, Иван. 2003. Творба речи у сав-

ременом српском језику (*Други део — Суфиксација и конверзија*). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; Нови Сад: Институт за српски језик САНУ.

Милорадовић, Софија. 2023. „Српски дијалекти – документи о традицији нашег народног живота и неизоставни део културног наслеђа“. *Исходишта* 9: 163–176.

Милосављевић, Тања. 2021. „Дијалекатски речници као извор за лингвокултуролошка испитивања народних говора“. У: Ристић, Стана, Лазић Коњик, Ивана и Ненад Ивановић (ур.). *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема: зборник научних радова* Београд: Институт за српски језик САНУ, 577–591.

Ненезић, Соња. 2008. „О творбено-семантичкој структури именичких пејоратива у црногорским говори-ма“. У: Остојић, Бранислав (ур.). *Седмилингвистички скуп „Бошковићеви дани“: радови са Међународног научног скупа „Лексикографија и лексикологија“*. Подгорица: ЦАНУ, 379–393.

Пешикан, Митар. 1979. „Један општи поглед на црногорске говоре“. *Зборник за филологију и лингвистику* XXII(1): 149–169.

Радовић-Тешић, Милица, 2014. „Распоређивање значења речи у српској лексикографији“. У: Драгићевић, Рајна (ур.). *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси (колективна монографија)*. Београд: Универзитет у Београду: Филолошки факултет, 141–155.

Ристић, Стана. 2002. „Експресивна лексика у дескриптивном речнику“. У: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе: Међународни научни скуп о лексикографији и лексикологији*. Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за српски језик САНУ, 89–103.

Ристић, Стана. 2004. *Експресивна лексика у српском језику (теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти)*. Београд: Институт за српски језик.

Zgusta, Ladislav. 1991. *Priručnik iz leksikografije*. Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva „Svjetlost“.

LEXIS OF MONTENEGRIN DIALECTS AS A SIGNIFICANT SOURCE FOR LINGUOCULTURAL RESEARCH

Abstract: This paper analyses the layer of expressive lexis with various semantic and word-formational-morphological features, using examples from a dictionary classified within lexicographic typology as a dialectal dictionary – a significant source for linguocultural analyses. The linguocultural potential of the analysed dictionary is demonstrated through the examination of lexical units belonging to the semantic model person + character, moral, or physical traits, which serve as lexical items expressing either negative or positive connotations. As this lexis carries additional semantic content within the connotative component of lexical meaning, it significantly enriches the lexical structure of Montenegrin dialects and acts as a carrier of not only localized but also nationally specific cultural characteristics. This foundation is essential for future interdisciplinary research connecting language and culture.

Keywords: expressive (lexis), (Montenegrin) dialects, dictionary, lexicography, dialectology, linguocultural studies

Izdavač | *Publisher*

Društvo za kulturni razvoj „Bauo“ | *Association for Cultural Developement “Bauo”*
Krš Medinski 1, 85300 Petrovac na Moru, Crna Gora | *Montenegro*
www.kontekstikulture.me | www.bauo.me

Lektura i korektura | *Language Editing*

Jasmina Bajo

Prevod, lektura i korektura (engleski) |
Translation and Language Editing (English)

Milica Stanić Radonjić

Dizajn i prelom | *Design and Layout*

MM Digital d. o. o., Budva

Štampa | *Printed by*

Golbi, Podgorica

Tiraž | *Circulation*

200

CIP – Каталогизacija у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње
ISSN 3027-4222
COBISS.CG-ID 27838724

Copyright © Društvo za kulturni razvoj „Bauo“, 2024.

